

Om Det kirkelige Raads tilblivelse

En undersøgelse af forhandlingerne i præstekonventerne 1881-83

Ved *Carl Trock*

Ved kgl. resolution af 8. oktober 1883 tog Jacob Scavenius, kultusminister siden 1880, skridt til nedsættelse af et kirkeligt råd, bestående af biskopperne og en teologisk og en juridisk professor. Det har en for lidt påagtet forhistorie[1], hvoraf første del skal berettes her.

Baggrunden er at søge i de skærpede modsætninger omkring 1880, som prægede både samfund og kirke. I politikken var alle forligsmuligheder mellem Højre og Venstre vel endnu ikke udtømte, men der blev stadig større vanskeligheder at overvinde. Kirkeligt set skærpedes modsætningerne mellem den store part af præsterne og vækkelserne. Indre Mission voksede sig stærkere og optrådte desto frimodigere overfor kirkeinstitutionen. Udefra set var grundtvigianismen fortsat en truende fare, skønt man her gennem 70'erne var blevet mere lavmælte og havde store indre vanskeligheder. Just for at overvinde dem forstærkede man fra sommeren 1880 sine krav om ændringer i folkekirken.

En række fremtrædende lægfolk var blevet myndige og nøjedes ikke længere med kritik af den etablerede kirke, men – understøttet af nogle yngre præster – tog de til orde for frikirke. De henviste til Grundtvigs ord og tidligere udtalelser fra fremtrædende grundtvigske præster, der nu blev stemplet som utroværdige, der kun legede med friheden, men i virkeligheden ikke ville forlade sikre økonomiske kår i »statskirken«. Striden i den grundtvigske lejr stod ikke længere om, hvad der i det mindste fra en side set kunne betragtes som noget udvortes, nemlig politikken, men om noget så centralt som kirkepolitikken. Under udfoldelse af megen politisk sans prøvede de mere moderate ordførere at blæse til samling og drage de oprørske kræfter med ind i et arbejde for frihed inden-

[1] Jfr. P. G. Lindhardt: Den danske Kirkes Historie VII, 264.

for folkekirken. Derfor kom mødet i Askov den 2.-4. august 1881 [2]. De bestræbelser lykkedes i nogen måde, selv om den grundtvigske højrefløj holdt sig borte fra Askov, og selv om mødet førte til 2 adresser til rigsdagen – at bestræbelserne så kun lykkedes for en ganske kort tid er en anden historie, som må ligge når vort emne er reaktionerne på Askovmødet.

For forståelsen heraf meddeles Askov-kravene, den store adresse krævede 1) præsteløftet erstattet af en forpligtelse til efter bedste overbevisning at prædike efter Bibelen og forvalte sakramenterne sømmeligt efter Herrens indstiftelse, 2) ret til præstevalg for sogne-menighederne, 3) ret til at indføre ny salme- og alterbog, hvor præst og menighed er enige om det, 4) tilladelse til børnealtergang og konfirmation uden hensyn til alder, udskrivning af skolen og bestemte søndage, 5) frihed for bisperne til under særegne forhold at ordinere lægmænd, 6) en særlig teologisk embedsprøve for mænd over 30 år, 7) tvungent borgerligt ægteskab og 8) en udvidet ret til brug af sognekirkerne for valgmenigheder og sognebåndsløsere. Den lille adresse omfattede alene punkterne 4, 5 og 7.

Det intense røre før og efter Askovmødet forhindrede den store part af præsterne i at gennemskue, at kravene var hule kompromiser; præsterne var alvorligt bekymrede, de kendte altfor godt grundtvigianernes politiske formåenhed. Adresserne blev derfor anledningen til, at mange præster fandt sammen om påny at rejse krav om kirkeforfatning. Og præstekonventerne blev et naturligt forum for drøftelserne; de havde i 70'erne været stedet, hvor man forhandlede om de mere beskedne ændringer, man her var optaget af, bl.a. en ny tekstrække[3].

[2] Om Askovmødet og dets forhistorie, se P. G. Lindhardt: Morten Pontoppidan I, 81 ff. og Anders Pontoppidan Thyssen: Den nygrundtvigske bevægelse I, 268 ff. Med megen respekt for begge skildringer er der nok stadig mere at sige om mødet, hvad jeg håber at kunne gøre i anden forbindelse.

[3] Til belysning af forhandlingerne findes et værdifuldt materiale i de ret udførlige referater i konventsprotokoller. Stoffet er næsten ikke udnyttet, skønt det både belyser en væsentlig side af forrige århundredes kirkehistorie og præster-nes holdning i mange debatspørgsmål. Københavns Præstekonvent fik en ret mådelig skildring i 1943 (ved Niels Munk Plum), det sydvestjyske Konvents historie er skildret i Ribe Stifts Årbog 1952 (ved K. Høgsbro Østergaard), mens det sydvestjællandske Broderkonvent, hvorfra optegnelser allerede tryktes i 1890, var af helt anden karakter, et vennelag. På min tilskyndelse har Holger Bernt Hansen grundigt behandlet »Fynske Præstekonventer« (1965), forsåvidt angår tiden 1809-1848. – Trods ret store anstrengelser for at opspore konvents-

Askovadresserne syntes først drøftet i Smørum-Sokkelund herreders konvent. Provst V. C. Schousboe, Høje-Tåstrup, rejste sagen den 14. september 1881. De 15 tilstedeværende præster var alle imod, skønt i hvert fald 1 erklærede sig for at være grundtvigianer. Man var af den overbevisning, at kravene ville betyde folkekirken »fuldstændige Opløsning«, men trøstede sig med, at kirkestyrelsen ikke ville lovgive derom, før en kirkelig repræsentation var hørt. Mødet resulterede i at man henvendte sig til »Kjøbenhavns Convent (og maaske flere Conventer) for at bevirke en samlet Henvendelse til Kirkebestyrelsen«[4].

Roskilde Konvent blev dog det første af de 5 større, betydende konventer, som tog sagen op (11/10). Formanden, provst Jens Paludan-Müller, Snesere, lagde for: Kirkekommissionen 1868-70 skulle have indledt en ny udvikling, men var kommet til at betegne en afslutning. Alt var siden gået i stå og syntes at afvente, at der kom en repræsentativ forfatning. Men rigsdagen var utilbøjelig til at afgive magt til et kirkeråd, og kirkefolket så ikke uden grund med frygt på en sådan institution. Da livet i folkekirken også langt fra var afklaret til at udmunde i en fælles ordning, så ville det vare længe, inden der kom en forfatning.

Skønt afgjort modstander af næsten alle kravene fra Askov, så havde mødet overbevist Paludan-Müller om, at man ikke kunne blive ved det bestående. Askovmændene havde utvivlsomt ret overfor meget af det nedarvede. Men ubesindigt og utålmodigt ville de fjerne alt, hvad der endnu stod i vejen i folkekirken, og det ved en henvendelse til rigsdagen, ikke ved at kravene vandt frem ad den frie overbevisnings vej. Nogle af dem måtte dog vide, hvad det kunne føre til, »navnlig under den nærværende politiske Stilling, at Folkekirkens inderste Livsinteresser blive lagte i Hænderne på Medlemmerne af en bekjendelsesløs Forsamling med Opfordring til at tage sig af dem«. Noget sådant var uhørt. Vist lovgav rigsdagen om kirkens forhold, men det var hidtil sket efter at der »forud var vundet Enighed om det indenfor Kirkens eget Omraade«. Nu pånødte et lille mindretal alle andre en samfundsorden, som de frabad sig.

protokoller savner jeg viden om et betydeligt antal; nogle findes nok i landsarkiverne blandt usorterede præstearkiver, andre må findes i præstegårde, i så fald er jeg meget interesseret i meddelelse derom.

[4] Konventsprotokol, Landsarkivet, København.

Derefter tog Paludan-Müller de enkelte krav op til behandling, der kunne kun ventes noget godt af kravene om en ændret præsteuddannelse og om at ikke-teologer skulle kunne blive præster. Kravet om præstefrihed betragtede han som »ganske opløsende for vor Folkekirke baade som kirkepolitisk Institution og som Troes- og Bekjendelses-Samfund«. Forhandlingen burde ende med en fællesudtalelse [5].

Paludan-Müllers oplæg er medtaget så udførligt, idet det kan stå som repræsentativt for en mere mådeholden og velovervejede reaktion. Adresserne havde forsvarere under en ganske hed forhandling [6]; andre fandt at det måtte være nok med en offentliggørelse af forhandlingerne, således sognepræst Skat Rørdam, København, der ellers fordrede at man også vendte sig mod det stive kirkestyre og mod kultusministerens tilrettevisning af de præster, der havde underskrevet adresserne til rigsdagen, ikke brugt tjenestevejen. Her står »vore borgerlige rettigheder« på spil, sagde Rørdam [7]. Den overvejende stemning var for en resolution, og det gennemgående argument var, at der i Askov var rettet henvendelse til rigsdagen. Den vedtoges med »stor Majoritet (mod 6)«.

I udtalelsen hed det, at man ikke ville betvivle Askovfolkenes oprigtige hensigt, men der var ikke almindelig samstemmen om de ønsker, de bifaldtes kun af en enkelt retning. Deres gennemførelse ville nødvendigvis betyde »en Omstyrtning af Landets bestaaende Kirkeforhold, saa at Grundlovens Bestemmelse om den evangelisk-lutherske Kirke som den danske Folkekirke, maatte ophæves; – Menighederne blive prisgivne en fuldstændig Vilkaarlighed, hvad

[5] Konventsprotokol II (1858–82), Roskilde Stiftsbibliotek. Jfr. det fyldestgørende referat i Dansk Kirketidende 1881, 804 ff., 825 ff., 1882, 11 ff., 36 ff.

[6] Stemningen for at gå angrebsvis frem var for overmægtig hos det store flertal, »det er ikke blot i Askov man bliver livlig, når man flokkes« (V. A. Esmann, Karise, i Dansk Kirketidende 1881, 677). H. E. Meyling, Roskilde, motiverede sin underskrift på den lille adresse, dels ud fra tilslutning til kravene, dels fordi hver enkelt deltager i Askov blev grebet af den inderlighed, som herskede overalt; her var ikke tale om at angribe folkekirken, men om at søge at bevare den og hindre udtredelser (Dansk Kirketidende 1882, 39 ff.). – Provst F. V. Andersen, Ringsted, brugte så kraftige udtryk, at han bad om, at de ikke blev refereret (anf. skr. 11 ff.): »Er det ikke Utroskab at gaa til en konfessionsløs Rigsdag og bede den løse Sym-bolforpligtelsen«, i det mindste er de mænd med »deres Utaalmodighed og Selv-raadighed dem ubevidst gaaet over til Utroskab«.

[7] Ejendommeligt nok er denne sidste udtalelse udeladt i referatet i Dansk Kirketidende, skønt Rørdam offentligt havde sagt det samme i sit modskrift mod Askovadresserne, »De kirkelige Frihedskrav« (5 f.).

Lære, Liturgi og Sakramentforvaltning angaar; – samt al virkelig Administration umuliggjort».

Den 17. oktober kom sagen for i Kiøbenhavns geistlige Convent, hvor stiftsprovst C. Rothe lagde for. Han havde været med i Roskilde og havde affattet forslaget til resolutionen, som dog var mildnet inden vedtagelsen. Askovkravene viste, sagde han her, at man ville en frikirke med ren indenpentisme. Ønskerne var så indgribende, at man ikke kunne tie, det drejede sig om folkekirken eksistens. 24 ønskede en udtalelse, kun 8 var imod, blandt dem sognepræst Krag, Skt. Jakobs kirke, der beroligede: Man kunne være vis på, at adressen ikke blev lov, ved en udtalelse kunne man derimod skyde besindige grundtvigianere fra sig. Resultatet blev en udsættelse, idet kun 14 kunne tilslutte sig Roskilde-resolutionen. Ved et påfølgende møde (14/11) kom man ikke længere, først ved det næste igen (12/12) faldt afgørelsen: 9 stemte for en udtalelse, 10 var imod og 9 undlod at stemme. Det resultat, fandt Rothe, ville stå som et mindre heldigt monument i konventets historie. Hvis tavsheden siden blev taget til indtægt for adresserne, så måtte han sige, at ingen i konventet havde udtalt sig for dem[8].

Endnu en gang vendte konventet tilbage til spørgsmålet (6/2 82). Overfor Rørdams kritik af det konservative, ubevægelige kirkestyre som havde medansvar for adressernes fremkomst måtte Rothe forsvare Sjællands biskopper. Det var ministeren der styrede, bispærne var blot rådgivere indtil man fik en kirkeforfatning. I øjeblikket var det ikke tilrådeligt at arbejde i den retning, men det ville være en vinding at få et kirkeråd til at udtale sig om indre kirkelige anliggender.

På Fyn blev Askovadresserne drøftet ved 2 møder (3/11 81 og 11/5 82) efter indledning både af en modstander og en tilhænger. Stemningen var overvejende imod, nogen resolution blev der dog ikke vedtaget[9].

[8] Konventsprotokol IV (1880–94), Rigsarkivet.

[9] Sognepræst C. J. H. Fog, Bogense foreslog på det 1. møde: »Da Rigsdagen er bekjendelsesløs, da Grundlovens Løfteparagraf ikke er opfyldt, saa misbilliger Konventet alle Henvendelser om kirkelige Sager til Rigsdagen«. Ialt 10 udtalte sig mod adresserne og det forkastelige i henvendelsen til rigsdagen, men her havde de fremtrædende forsvarene som valgmenighedspræsterne Vilh. Birkedal, Ryslinge, og Niels Lindberg, Kerteminde. Sognepræst Andreas Leth, Middelfart, en af hovedmændene bag Askovmødet, tilføjede, at han ikke ventede, at alle forslagene

I det fjerde af de store konventer viste stemningen sig klart imod, Roskilde-erklæringen tiltalte dog ikke de 23–25 der var med i Ålborg, (møde 7/11), men formanden skulle give dagspressen referat af forhandlingerne, så menighederne kunne erfare, hvad deres præster havde drøftet: Billigede man »ingenlunde« de 3 punkter i den lille adresse, så var kravene delvist berettigede, særligt det om konfirmationen; de andre, om præstefrihed, frihed i valg af alterbog og præstevalg ville antagelig føre til folkekirkenes opløsning [10].

I Konventet for det sydøstlige Jylland – det sidste af de store – mødtes 50 præster (9/11). Efter en livlig diskussion tiltrådte de 33, som det unøjagtigt hed sig, »Udtalelserne fra Roeskilde og Kjøbenhavns Convent« [11].

Forhandlingerne i efteråret 1881 – sådan som det kendes også fra en række mindre egns- eller provstikonventer [12] – viser en udtalt ængstelse hos mange præster; de fleste erindrede valgmenighedslovens tilblivelse i 1868 og frygtede noget tilsvarende kunne ske igen med krav, der ikke var dem mindre imod, hvis forhandlingspolitikken blev genoptaget. Derfor – og ud fra deres kirkesyn – var det forkastelige ikke alene de stillede krav, men også at der var rettet henvendelse til rigsdagen. Følgelig gjaldt det for præ-

blev gennemførte, særligt ventede han resultater vedrørende ægteskabet og konfirmation. – Forhandlings-Protocol for det fynske Præstekonvent, begyndt 1849, beror hos konventet.

[10] Forhandlingsprotokol for Aalborg-Propsties og Kjær-Herreds Præstekonvent I, Landsarkivet, Viborg.

[11] Konventsprotokoller er forgæves eftersøgt. Forhandlingen ved efterårs-mødet i Horsens kendes fra dagbladsreferater, jfr. Dansk Kirketidende 1881, 745 f.

[12] Konventet for Vejle amts søndre provsti afsluttede 3 timers livlig forhandling uden nogen vedtagelse, her var også flere fremtrædende grundtvigske med (møde 10/11, jfr. Dansk Kirketidende 1881, 746). Bjeverskov Herreds Konvent havde allerede forud for Askovmødet drøftet de der rejste spørgsmål (31/5 præstefrihed, 12/7 konfirmationen) og drøftede 18/4 82 Askovmødet uden at meget refereres (protokol beror hos konventet), sådan også i Baarse Herreds Convent; om borgerligt ægteskab bemærkedes dog, at der var overvejende stemning for at betragte det som et nødvendigt onde, som folkekirken i sin magtesløshed måtte affinde sig med (møder 14/9 81, 2/6 og 24/10 82, protokol hos konventet). 14/7 82 samledes Nørre-Musse Herreds Geistligheds Convent, meningerne var delte, heder det, mere oplysende tilføjes det, at kun 3 af 11 præster var for tvungent bgl. ægteskab (Protokol i Landsarkivet, København); denne sag mødte langt større forståelse i Vends Herreds Provsti Convent (27/10 81; protokol hos konventet); stillingen meddeles ikke efter drøftelser i Langelands konvent 7/10 81 (protokol hos konventet).

sternes mere tavse flertal at få frem, at det ikke var mere end en enkelt retning, der havde udtalt sine ønsker i Askov.

Heroverfor kan indvendes, at reaktionen dog var ret behersket, da det kun var et beskedent antal præster, som mødte frem i konventerne og gik imod Askov-kravene. I så fald ser man nok tingene udfra viden om senere tiders mere frimodige optræden og glemmer, at her drejede det sig om kirkens mest besindige embedsmænd, som trådte frem uden tilskyndelse af deres foresatte, bisperne. Selv i Askov havde der ikke været mere end henved 120 præster med; heraf afholdt $\frac{1}{3}$ sig fra at underskrive, mens de øvrige fordelte sig nogenlunde ligeligt på de 2 adresser.

I den første tid efter Askov gjaldt det protesten, og forhandlingerne drejede sig mindre om, hvad man i stedet selv ville og fandt det betimeligt at arbejde for, både i de enkelte spørgsmål og med hensyn til folkekirkens ordening i det hele taget. Men de overvejelser var også med, således forelagde sognepræst P. Scharling, Randers, et resolutionsforslag i Konventet for Randers og Omegn, som vedtoges. Heri stod tillige: Hvis der skal reformeres, så er den rette vej forhandlinger ved »Kirkens egen indre Styrelse, som for Tiden har sit Organ i vore Biskopper og Landemoder, hvorved der alene kan opnaaes Sikkerhed for, at de kunne udføres i den evangelisk-lutherske Kirkes Aand og paa dens Grund«[13].

Det var Ålborg-konventet, som bragte denne vinters forhandlinger ud over protesternes stade. Ved et nyt møde (22/2 82) opfordrede provst J. P. Bekker, Sulsted, til, at konventet virkede for at få opfyldt grundlovens løfteparagraf om en kirkeforfatning. Det førte til, at der blev nedsat et udvalg til at arbejde med sagen og i juni måned forelå en betænkning[14].

Betænkningen mandede ud i et ønske om en kirkeforfatning (31ff.), men det blev fremsat uden hård polemik mod de grundt-

[13] På mødet 29/11 81 stemte flertallet af de 21 deltagere for Scharlings forslag. Et mindretal vedtog en anden udtalelse, som også misbilligede Askovkravene, der formentlig ville medføre folkekirkens opløsning. Men det hed her videre, at der dog måtte ændringer til »efter nærmere Drøftelse og Forhandling ved Landemoder, Præstekonventer og Menighedsmøder, navnlig med Hensyn til Konfirmation, Ægteskabs Indgaaelse og en udvidet Ret for Biskopperne til at meddele Ordination« (Randers Amtsavis 30/11, jfr. Dansk Kirketidende 1881, 829 f.).

[14] Betænkning om Kirkeforfatningssagen, udarbejdet af det af Aalborg Præstekonvent nedsatte Udvalg (Ålborg 1882). Medlemmerne var konventets formand, stiftsprovst Chr. S. Gad, provst Bekker, sognepræst J. J. Bjerre, Vester Hassing, og pastor S. M. Repsdorph, Ålborg.

vigske[15], og hvad udformningen angik, var man ret så føjelig: Skulle der være »Frygt for Gejstlighedens Overgreb, saa har man da i al Fald den Udvej, at man ... kan gjøre Lægelementet til det Overvejende«, uanset at det ellers er imod, hvad der er gjort gældende i den lutherske kirke og hvad der er gennemført i næsten alle nyere kirkeforfatninger(41). Hvis det ellers førte til en overenskomst, så kunne mange også gå med til den indrømmelse, »at Synoden blot bliver raadgivende i alt, saa at den kirkelige Lovgivning i et og alt ubeskaaren fremdeles fuldt ud bliver hos Kongen og Rigsdagen«. Dette sidste var dog ikke blot en indrømmelse til andre, men rigtigt i sig selv. Forblev magten hos den verdslige repræsentation, selv om uvedkommende motiver undertiden kunne gøre sig gældende her, så undgik man kompetencestridigheder mellem de 2 repræsentationer, og vandt at kirken i dens forskellige afskygninger blev hørt og alle sager blev underkastet en grundig behandling, hvorunder alle parter, regering, rigsdag og befolkning, kunne danne sig en alsidig begrundet mening (42f.).

Det var hævdet, at tidspunktet med al sin uro, gæring og strid, var ubelejligt, men netop under sådanne forhold måtte der arbejdes for et organ, hvor et samarbejde blev muligt. Udvalget var af den overbevisning, at forfatningssagen før eller senere måtte tages op, hvis man ville gennemføre de reformer, der var ønsket – vel at mærke på en måde, så de blev til kirkens sande vel. Betænkningen sluttede: Vil man her vente, indtil alle parter har fået sikkerhed imod ethvert misbrug, eller indtil der er kommet større klarhed i sindene, da kan man måske komme til at vente, indtil det er for sent.

Den grundtvigske pastor Repsdorph (underskriver af den lille

[15] Det nævntes, at folk som Vilh. Birkedal, valgmenighedspræst V. J. Hoff, Uubberup og forstander Ludvig Schrøder, Askov, ville fastholde folkekirken som luthersk i henhold til grundlovens ord, en fælleskirkelig repræsentation var da ikke udelukket. Mange andre grundtvigianere ville med dem ikke kalde folkekirken en borgerlig indretning, men bevare den; ved udformningen af en forfatning måtte der vises frisind mod de forskellige retninger, ikke gås frem efter strengt konfessionelle principper (32 f.). Den harme, der var vist Askovfolkene, skyldes ikke alene de overdrevne krav, men at de hidtil ukendte forlangender var stilet til rigsdagen. Flere af de folk havde siden tilføjet, at de ikke ville overrumple den øvrige del af menigheden og ikke ventede forslagene gennemførte i en fart, men ville have sat sagen i kraftig bevægelse. Men for mange andre havde det først set ud som en overrumpling, hvad der til dels undskyldte de hårde ord, som var faldet (43 f.).

adresse) delte ikke ønsket om en kirkeforfatning; han begrundede det siden med, at med den uro der var, ville følgen blive den masseudtrædelse af folkekirken, som man i Askov havde søgt at undgå. Men han var enig med udvalget om at ønske sagen drøftet i konventet, det kunne måske føre til, at nogle af ønskerne fra Askov blev gennemførte[16].

Den 6. juli 1882 samledes ialt 52 præster fra Vendsyssel og Ålborg amt, og under den lange drøftelse kom næsten alle tænkelige synspunkter frem. Det vedtoges at rette henvendelse til 19 andre konventer og opfordre dem til at henvende sig til landemodet i deres stift, for at sagen ad den vej kunne indbringes for regeringen med anmodning om at fremme dens gennemførelse[17].

Som motivering nævntes, at kirkens indre og ydre forhold ikke fortsat burde forvaltes, uden at menighedens røst kunne høres på en mere fyldestgørende måde. Forholdene havde udviklet sig sådan, at der sammen med en besindig gennemførelse af berettigede krav trængtes til en ordning af kirkeforfatningssagen. Man afholdt sig fra nærmere at angive, hvordan ordningen skulle være, idet man ikke var enige om, hvilken kompetence en kirkerepræsentation skulle have, og hvordan den skulle sammensættes. Der var dog enighed om, at der burde tages skridt til opgavens løsning, idet man sådan tilsigtede at rejse en bevægelse derfor. Ialt 33 præster stod bag henvendelsen, 10 andre kunne ikke være med, men ønskede dog sagen forhandlet rundt om i konventerne (blandt dem Repsdorph), mens 9 ikke underskrev nogen af henvendelserne.

Ud fra viden om sagens fortsatte gang og hele afslutningen med Det kirkelige Raads oprettelse kan man fristes til at spørge, om der fra starten lå en fattet plan bag, som så snildt gennemførtes efterhånden. Den der bagefter udvælger det, der understøtter noget

[16] Anf. skr. 2, jfr. mødereferat fra 6/7.

[17] Oprindelig – og længe efter – ses det kun at have været tanken at rette henvendelse til landemoderne, jfr. Dansk Kirketidende 1882, 529; 1883, 177. – Foruden til de 4 andre store konventer sendtes henvendelsen til følgende konventer: Hjørring, Thy, Mors, Syd-Salling, Viborg og Omegn, Randers, Århus, Kolding og Omegn, Sydvestlige Jylland, Langeland, Vest Lolland, Nykøbing Falster, Vestsjælland og – efter anmodning – det sydøstlige Sjælland. Kun for den mindste dels vedkommende foreligger konventsprotokoller, men hvad de 5 store konventer angår, da mangler kun protokollerne fra det for det sydøstlige Jylland helt. Og herfra, som i nogle andre tilfælde, refererer Dansk Kirketidende udførligt vedrørende 1882, men for det følgende års vedkommende desværre med en afgørende udeladelse.

sådan, forenkler nok. Men der savnes privat korrespondance til nærmere at bestemme meningen bag det, der blev sagt i konventerne, og udtalelserne dér er refereret mere eller mindre fyldestgørende. I henvendelsen fra Ålborg-konventet hedder det, at man tog fat »eftersom der ikke ses andet Steds fra at virkes for denne Sag«. Man måtte prøve; betegnende sagde provst Bekker: Sagen vil næppe kunne gennemføres med det første, men den stille magt må vækkes. – Og videre kom man, fordi Askovmødet just havde givet en slående anskuelsesundervisning i, hvor risikable forhold man levede under. På den baggrund kunne man andre steder som i Ålborg betvinge vidt forskellige synspunkter om, hvordan kirkeforfatningen burde være. Skulle der nås noget – og det følte nødvendigt – så måtte man lempe sig.

Det løse startprojekt, den megen imødekommenhed – der var jo frierier til besindige folk både i Indre Mission og blandt grundtvigianerne, der fik stillet nogle reformer i udsigt – voldte vel vanskeligheder fra flere sider, men det blev dog sagens redning.

Af de store konventer tog det i Roskilde først sagen op (19/10 82). Selvfølgelig var der højst forskellige meninger blandt de ca. 50 mødte, for målet måtte drøftes. Formanden, provst Paludan-Müller kunne godtage et bisperåd, udvidede landemoder kunne så siden blive bindeled til menighedslivet; men menighedsråd fandt han var en umulighed. Og kom disse 2 instanser ved lov, så var kirken sikret mod magtmisbrug, mens det ville være håbløst at drømme om mere. Grundtvigianerne professor Fredrik Nielsen og Skat Rørdam var ikke afvisende, for det gik mod frikirke; derfor måtte man arbejde for det, der kunne fremme hensynet til helheden, ellers splittedes kirken i en mængde småkredse. Heroverfor stillede sognepræst H. C. D. Müller, Ledøje, idealerne op: Der må på alle punkter og af al kraft arbejdes for en forfatning. Også professor Peder Madsen advarede mod at give køb og gå fra de fastslåede grundsætninger som fremgik af sagen selv (d.v.s. ligelig repræsentation i synoden af gejstlige og lægfolk, og vetoet i indre kirkelige spørgsmål). Resultatet blev, at det med alle stemmer mod 4 blev vedtaget at svare Ålborg-konventet imødekommende. Uenighederne klarede man sig fri af ved at bemyndige formanden til at forhandle med formændene for de 4 andre store konventer [18].

[18] Sådan havde man klaret sig under forhandlingerne om en ny tekstrække. – Konventets II protokol (1882–94), er bortkommet, men Dansk Kirketidende refererer udførligt, 1883, 49 ff., 85 ff.

Fyens Stiftskonvent (9/11) undgik på lignende vis, at sagen standsedes af modstridende ønsker eller forskellige vurderinger af mulighederne for at få noget gennemført. Det sidste fandt indlederen, stiftsprovst A. Damgaard »aldeles haabløst«. Ængstelsen for at komme i folkets vold var også her kendelig. Men stemningen var for at noget skete, og med alle stemmer mod 2 vedtoges det at fremme sagen[19].

I København var synspunkterne ligeså divergerende (13/11). Folk som stiftsprovst Rothe, pastor J. P. Paulli, Domkirken, og provst V. C. Schousboe fandt, at den konservative del af kirken måtte vise, at der var liv i den. At målet var en synode, burde præciseres overfor landemoderne; de erkendte, at det fik man ikke, der var vel heller ikke folkene til det, et kirkeråd/bisperåd eller en permanent kirkekommission var antageligt. Peder Madsen derimod mente, at det måtte være tiden at få en synode, om den da nogensinde skulle komme, det var ikke nok med et bisperåd. Der kunne vel findes duelige folk til en synode, men menighedsråd var en umulighed, det krævede langt flere oplyste mænd. Skat Rørdam måtte fastholde, at det ikke var rigsdagen der havde hovedskylden for, at der intet var sket, det var biskopperne og landemoderne som havde ladet tingene stå uændret i den sidste menneskealder. Man kunne se tiden an i tillid til, at landstinget nok ville standse nedbrydende love. Men Peder Madsen vidste, at landstinget ikke havde mere kirkelig sans end folketinget, det var kun konservativt. Også her blev resultatet, at formanden skulle optage kontakt med Ålborg-konventet[20].

På samme vis syntes forhandlingerne afsluttet i Konventet for det sydøstlige Jylland[21]. De videre muligheder bedømtes med

[19] Deltagertallet er ikke oplyst. Mod talte sognepræst C. N. Lorenzen, Ryslinge og sognepræst Holger Fr. Rørdam, Brændekilde. Denne sidste var betænkelig, ønskede vistnok en god forfatning, men den man kunne få ville øge forvirringen og virke som sprængstof.

[20] Deltagertallet er ikke oplyst. – Konventet var »ubetinget« for sagens fremme ad den påviste vej, vidste stiftsprovst Gad, Ålborg (Dansk Kirketidende 1883, 180).

[21] Dansk Kirketidende bringer et omhyggeligt referat, udarbejdet af formanden (1883, 25 ff.); mødet sluttede med at han udtalte, at sagen skulle forhandles på et nyt møde i løbet af foråret, et sådant refereres ikke (jfr. 475 og 873), men det er en kendsgerning, at formanden (Clausen fungerede ved møder i Horsens, ellers Mørk Hansen) deltog i de påfølgende forhandlinger med de 4 andre formænd og siden underskrev den henvendelse, som deres arbejde resulterede i (anf. skr. 858).

optimisme (formanden, dr. Johs. Clausen, Horsens) som med pessimisme (sognepræst M. Mørk Hansen, Vonsild). Sognepræst Carl Fog var godt tilfreds med den bestående forfatning og frygtede uhyggeligt valgvesen ført ind i kirken. Da kan selv »erklærede Venstremænd, som [er] opslugte af det politiske og ingen Sans have for Kirkens Anliggender, komme ind i Kirkeraadet«. Sådanne erfaringer i andre lande havde fået provst Høegh-Guldberg, Vær, til at tvivle om, hvorvidt en synodal ordning var forenelig med luthersk opfattelse. Men det var at se for mørkt på tingene, fandt flere (dr. Clausen, Mørk Hansen, provst J. C. C. Skou, Skanderborg m.fl.). Det var dog mere pligtfølelse, der fik mange præster til at følge den sags udvikling, end begejstring eller håb om snarlig løsning, mente provst C. B. Brammer, Stouby. Det var trøstesløst, at der ikke var fremkommet et eneste forslag, der kunne garantere kirken en relativ uafhængighed af den bekendelsesløse rigsdag og en konservativ reformering.

Forhandlingerne i de mindre konventer nuancerer billedet noget mere, og det dækkende nok, trods de mange steder, hvorfra der mangler oplysninger.

I Thisted, på Mors (i det gamle konvent) og i Randers gik man »ubetinget« ind for at fremme sagen gennem landemoderne[22]. På Langeland blev tilslutningen enstemmig, skønt i hvert fald en af underskriverne på den lille Askov-adresse var med[23], sådan også i Bårse herred[24]. De 8 præster i Bjerger herreds konvent var også positive, men overvejende. Provst E. Høyer Møller, Kølstrup, var da for, men det var noget der først kunne få betydning, når hele folket, menigheden vågnede til bevidsthed og klarhed over kirkens forhold; blev sagen rejst nu af præsterne ville folket blive mistænksomt, det måtte først selv indse, hvor værgeløs kirken var.

[22] Ifølge oplysninger af Ålborg-konventets formand, stiftsprovst Gad, som i et resumé over sagens gang nok vurderede for positivt (Dansk Kirketidende 1883, 177 ff.), han nævnte at man i København også ubetinget havde været for, jfr. iøvrigt her note 26. Vedr. Thisted se Nationaltidende 27/1 83: 9 af 10 præster stemte for.

[23] Nemlig sognepræst Chr. L. Nielsen, Rudkøbing, men rigtignok under forudsætning af, at der kun blev tale om et rådgivende organ, hvori lægfolket fik langt det overvejende flertal, konventsprotokollen om mødet 18/10 82.

[24] Enstemmig tilslutning til de 5 konventers henvendelse, fraværende var den fremtrædende missionsmand, sognepræst Fr. Zeuthen, Everdrup, konventsprotokollen om møde 26/6 83. – Protokollen fra Bjeverskov herred giver ikke reelle oplysninger om stillingen ved mødet dér 5/9 82.

Og formanden for Fyens Stiftskonvent, sognepræst G. Strøm, Marslev, havde tænkt sig ved næste møder dér at foreslå, at samtlige landets konventer i en fællesudtalelse skulle gå ind for, at der blev nedsat en kirkekommission til at behandle forfatningsspørgsmålet [25].

I Nykøbing Falster blev der kun et knebent flertal for sagen [26], og i det sydvestjyske konvent afvistes den, da der var lige mange for og imod [27]. I Kolding var der et flertal imod, og i Vejerslev gik alle 8 præster imod [28]. Præsterne i Vends herred gik alle imod, skønt flertallet ønskede en forfatning, men tidspunktet var ubetimeligt [29].

Selv vurderede stiftsprovst Gad, Ålborg-konventets formand, udfaldet sådan: Der var hos den overvejende del af præstestanden tilbøjelighed for at få en kirkeforfatning; »og Præsterne maa antages at ønske den ogsaa paa de Menigheders Vegne, som ere dem betroede«, sluttede han forhåbningsfuldt videre. Sagens videre gang lå nu i hænderne på de 5 konventsformænd, alle hældende i samme retning, nemlig foruden stiftsprovst Gad [30], stiftsprovst Rothe, København, provst Paludan-Müller, Roskilde konvent, sognepræst Strøm, Fyn og dr. Johs. Clausen, det sydøstjyske konvent. Deres indbyrdes forhandlinger foregik med åbent blik for

[25] Konventsprotokollen om møde 27/9 82 (Landsarkivet, Odense). Han fremsatte forslaget 22/5 83, efter at stiftskonventet havde afsluttet behandlingen af den verserende sag (Dansk Kirketidende 1883, 623).

[26] I Dansk Kirketidende rubricerede stiftsprovst Gad konventet blandt de, der i det hele var velvillige for sagen, dog med enkelte i modsat retning (1883, 180), men Lolland-Falsters landemodeberetning oplyser: Konventet havde ønsket sagen fremført med 9 stemmer mod 8 (1883, 40).

[27] Konventsprotokollen om møde 5/10 82, 17 stemte for, 17 imod. Dette konvent var oprettet samme forår, vel for at understøtte kirkeforfatningsbestræbelserne, men fik ikke initiativtageren, provst J. C. R. Valeur, Guldager, som formand, derimod grundtvigianeren sognepræst P. N. Petersen, Alslev, jfr. K. Høgsbro Østergaard i Ribe Stifts årbog 1952, 85 ff.

[28] Dansk Kirketidende 1883, 180. Jfr. 227, hvor det refereres at grundtvigske folk havde sagt i Kolding: Vi befinder os meget vel under de nuværende forhold, hvor præster og menigheder i praksis har al ønskelig frihed, fordi de gamle love ikke overholdes strengt. På Mors må der her være tale om et rent grundtvigsk konvent, dannet i modsætning til det bestående.

[29] Protokollen om mødet 23/11 82; den stillingtagen betød ikke, at alle ændringer skulle udsættes, men det der navnlig nævntes som ønskelige ændringer var flere punkter i viellesritualet.

[30] Ved et møde 23/10 82 valgtes stiftsprovst Gad til at repræsentere konventet under forhandlingerne.

mulighederne på et senere tidspunkt. I København (2/10 82) havde Rothe således udtalt som sin mening, at rigsdagen ville afvise sagen, men administrativt kunne ministeren gøre noget. Og i Fyens Stiftskonvent (9/11 82) vidste stiftsprovst Damgaard, at der var tænkt på at rette henvendelse til biskop Monrad og bede ham anvende sin indflydelse.

I formændenes overvejelser indgik planen om en fællesudtalelse fra præstekonventerne (Strøms idé) og et påtænkt bredt anlagt møde til støtte for reformer, som videre kredse måtte ønske. De kom dog til det resultat, at de måtte handle nu uden at afvente de initiativer og affattede en henvendelse til biskopperne og landemoderne[31].

Formændene for Ålborg og København handlede i henhold til given bemyndigelse. Fra Sydøst-Jylland mangler der som nævnt oplysning om sagens afslutning (jfr. note 21). De 2 sidste formænd måtte forelægge resultatet i deres konventer. I Fyens Stiftskonvent (22/5 83) kunne formanden, pastor Strøm, godt forstå, hvis der var skuffelse over det noget lidt, der var kommet ud af de 5 formænds samvirken, og ønsker om et udformet forslag. Det var noget uopnåeligt, der måtte tages hensyn til, »hvor stærkt Anskuelse i den Henseende staa imod hinanden«. På den anden side kunne han afvise ængstelse for, at man bandt sig til de beskedne krav, som Ålborg-konventet havde villet nøjes med (stiftsprovst Damgaards indvending). Der havde været enighed mellem de 5 om ikke at lægge det forslag til grund, de havde alene haft til hensigt at sætte landemoderne i bevægelse for sagen. Med 28 stemmer mod 8 fik formanden bemyndigelse til at underskrive henvendelsen[32].

Sagen kom for i Roskilde samme dag (22/5), henved 80 præster var mødt. Mødet fik yderligere spænding derved, at det var kommet til brud mellem valgmenigheden på Mors og det folkekirkelige styre; provst Cederfeldt de Simonsen, Nykøbing Mors, redegjorde i et længere foredrag for sin optræden i den sag. Det kan kun have stimuleret ønskerne om at få en kirkeforfatning. Stiftsprovst Gad

[31] Gad i Dansk Kirketidende 1883, 181. Korrespondance mellem de 5 formænd er intetsteds bevaret sammen med konventsprotokollerne. Bevarede private arkiver giver heller ikke nogen hjælp; nærmest disse år kommer vi i Paludan-Müllers arkiv (Det kgl. Bibliotek, Ny kgl. Samling 3410 4°), her findes korrespondance fra konventsforhandlingerne om 70'ernes emner.

[32] Jfr. Dansk Kirketidende 1883, 580 ff.

var kommet fra Ålborg (ligesom Paludan-Müller havde været med deroppe), og stiftsprovst Rothe, formand i København, var med nu som før. Rothe forsvarede formændenes indstilling; det gode var, at den var holdt i almindelighed, ligesom landemoderne heller ikke skulle drøfte sagens enkeltheder, blot udtale trangen for regeringen, som da måtte afgøre det enkelte. »En Synodal-Forfatning tilraades næppe nu af mange; vi ere sikkerlig bedst tjente med en Udvidelse af Bispemagten«, føjede han til. Stiftsprovst Gad sekunderede: »Folketinget burde undgaas, men Ministeriet kunne ad administrativ Vej gjøre meget for os; Biskopperne kunde selv i Landemoderne gjøre meget, naar de fik Lov til at tilkalde dygtige Præster og Lægfolk«. Med »langt overvejende Majoritet« vedtoges, at de 5 formænd alene, uden flere underskrifter, skulle henvende sig »til Landemoderne« og den udarbejdede indstilling godkendes[33].

Henvendelsen var stilet »Til Biskopper og Landemoder«. Det var en begæring om, at de ville indgå til »Kirkeministeren« med en indtrængende anmodning om, at folkekirkens forfatning »i Overensstemmelse med Grundlovens § 75 bliver ordnet ved Lov«. Det løfte stod stadig uindfriet, imens havde udviklingen i samfund og kirke grebet så dybt ind i det folkekirkelige menighedsliv, at det stod i fare for en stille opløsning eller dog en ubestemmelig omdannelse. I deres embedsgerning savnede præsterne »stundom i høj Grad« støtte i en ordnet forfatning. Når borgerlige og religiøse frihedskrav trængte ind i menighederne var de henviste til deres eget skøn om, hvem de som præster havde fuld forpligtelse og ret overfor, og hvorledes de i tjenesten – til bedste for sammenholdet – skulle forene hensynet til gældende, men forældede lovbestemmelser og hensynet til de krav, som ændrede samfundsforhold stillede.

Det var omsorgen for »et ensartet Tros- og Menighedsliv« der lå bag henvendelsen. Præstegerningens stigende vanskeligheder var biskopperne og landemoderne til fulde bekendt med, derfor fortrøstede man sig til, at de på de kommende landemoder ville indgå til den øverste kirkestyrelse med indstilling om at ordningen af folkekirkens forfatning føres til en sådan afslutning, at »Ordets Tjeneste« bliver støttet derved.

[33] Dansk Kirketidende 1883, 537 ff. På mødet vedtoges det iøvrigt, at der for fremtiden kun skulle leveres referater til Dansk Kirketidende »i langt kortere Form«.

Henvendelsen sendtes også til kultusministeren – betitlet kirkeminister – i håb om at denne ville antage sig ordningen, »naar der sker Indstilling derom fra de kirkelige Myndigheder«[34].

Forhandlingerne 1881–83 gengav præstekonventerne nogen betydning – ikke overensstemmende med tidligere planer som et led i en kirkeforfatning – men som det forum, hvor præster udenfor de højt talende kirkelige retninger kunne drøfte forholdene og formulere deres ønsker. En følge var, at konventerne påny oplevede lidt af en opblomstring og nye blev dannet[35].

Resultatet af forhandlingerne blev selvfølgelig ikke en henvendelse til rigsdagen, men – efter nærmere overvejelser – til biskopperne og landemoderne, hvilket i nogen måde kunne kaldes ad tjenstlig vej. De folks hjemmewanthed i takt og tone ikke glemt er det nok rigtigt at se en reel glidning bag den formelle ændring m.h.t. adressater. Først tænkte man alene på landemoderne ud fra en følelse af, at her var mest at opnå; helt korrekt skulle henvendelsen være indsendt alene til biskopperne, men man kunne have begrundet formodning om, at her var forståelsen mindre.

Næsten spontant begyndte protesterne, bestemt af alvorlig frygt for hvad Askovmødet kunne føre til. Siden afløstes frygten af en følelse af, at der påny måtte gøres et forsøg på at få ordnet kirkens forhold, det var der baggrund for. Skulle ønskerne fremføres med nogen vægt, så vidste man, at det var nødvendigt at se bort fra ganske vidtgående forskelle i synet på, efter hvilke principper forfatningen skulle udformes. Det holdt hårdt alene at understrege det fælles ønske om at tie om andet, men det gik.

Når det lykkedes, så hang det sammen med, at det efterhånden blev klart, at såvel som Askov-kravene måtte kirkeforfatningsplaner visne som alt andet i rigsdagen, risikoen for hvad der kunne komme ud af det var blevet stærkt begrænset hos den del af disse gejstlige, som frygtede en bred folkekirke-repræsentation. Dette kunne vel have kølnet iveren hos en anden del, som trods alle betænkeligheder ikke kunne opgive det ideal – hvis ikke der havde

[34] Jfr. Dansk Kirketidende 1883, 537, referat i Ålborg-konventets protokol 7/5 83 samt landemodeakterne fra 1883.

[35] Til eks. note 27 og Dansk Kirketidende (1883, 350): 25/4 oprettedes et Konvent for Aarhus Stift, dels som et forum for aktuelle spørgsmål vedrørende kirke og menighed, dels som »et Organ, hvor igjennem Stiftets Præstekreds ved given Lejlighed kunne udtale sine Anskuelser om slige Spørgsmaal«.

været en stigende erkendelse af, at stilstand var noget uholdbart, det understregede den gærende uro rundt om. (Den uro var mindst mærkbar i København, hvor grundtvigianisme og Indre Mission endnu var fjerne ting, bl.a. derfor var der her bestandig mindre interesse om hele dette spørgsmål.) Derfor fortsattes arbejdet, og – trods de afgørende divergenser om den endelige ordning – så affandt denne del af præsterne sig med nødvendigheden, at det der kunne blive tale om var et råd af eller omkring biskopperne, nedsat administrativt af kultusministeren.

Undervejs kæmpede Skat Rørdam forgæves på sin dobbelte front, kritiserede Askov-kravene som biskopperne, der i deres ubevægelighed var medskyldige for hele røret. Kritikken blev som nævnt tilbagevist, biskopperne var jo uden indflydelse sagdes det, og som forhandlingerne skred frem, kunne flere udmale den rimelige frihed, der kunne ventes når biskopperne fik noget at sige[36].

[36] Foruden hvad der er refereret i det foregående, t. eks. H. E. Glahn, *Store Heddinge*: Det rette middel mod al lovløsheden er ikke en kirkeforfatning, men at der i rent kirkelige sager gives frihed af biskopperne uden det verdslige ministerium spørges (*Roskilde* 22/5 83, jfr. *Dansk Kirketidende* 1883, 555).